

A szóképzés (Kiefer 1999 és MG)

2010. március 30.

Képzőkről általában

- új szótári szót hoz létre
- nem kötelező elem, hiánya nem jelent $\emptyset$ morfémát
- legbelsőbb helyzetű
- más kötött morféma követheti
- halmozódhat
- jel és rag követheti
- lehet: szófajtartó (hal+ász), szófajváltó (zongorá+zik), szófajjelölő (pattan)
- megváltoztathatja a szintaktikai környezetet (a szó bővítési lehetőségeit, pl. *ir: Péter levelet ír Marival vs. irat: Péter levelet ir+at Marival.*)
- több szóosztály töveihez is járulhatnak (pl. *bátor+talan, öröm+telen; áll+ít, szép+ít*)
- egyszerű v. összetett; egyalakú v. többalakú

A magyar szóképzés rendszere

Alapfogalmak:

- a) Termékenység (produktivitás)
- b) Gyakoriság
- c) Szabályszerűség
- d) Képzőfunkció (MG)
- e) Rokონértelműség (MG)

a) Termékenység

A szóképzés akkor termékeny, ha az adott szemantikai és szintaktikai feltételek mellett új szavak képezhetők vele.

szó + képző $\rightarrow$ szó

- a képző létező szóhoz járul
- a képzett szó jelentése mindig kompozicionális, azaz: levezethető az alapszó és a képző jelentéséből

internet+ez, klón+oz

Képzési típusok

- a) szabályon alapuló – adott szabály alapján jönnek létre
- b) analógiás – adott minta alapján jönnek létre
pl. -Vng képző: *zsibong, feszeleg*
  - a minta mindig létező lexéma
  - az analógiás képzés lehetősége sohasem jelent termékenységet

b) Gyakoriság

- az előfordulások számát jelenti, egy adott korpuszra vonatkozik
- a termékenység és a gyakoriság nem feltétlenül függnek össze
vö. -Vng viszonylag gyakori, de nem termékeny
-beli termékeny, de nem túl gyakori

c) Szabályszerűség

- a képzés szabály alapján történik
- a termékeny képzés mindig szabályszerű
- létezik szabályba foglalható terméketlen képzés is:
pl. -*mÁny* képző (*gyárt+mány, készít+mény, ir+omány, kioszt+mány*)
- szabályos esetben a képző tárgyias igéhez járul, jelentése előre jelezhető, a képzett alakok szételemezhetőek (Kiefer 1999)

d) Képzőfunkció (MG)

- Miből mit hoz létre?
- Mi a képző jelentése?
MG:
képző jelentése=a képzett szó és az alapszó jelentésének a különbsége
Sokszor nehéz, s nem is lehet pontosan meghatározni. Ha az alapszó jelentése felismerhető, érvényesül a képzett szóban, akkor az alapszó besugárzásáról, irradációjáról beszélünk.
pl. só+s: sóval ízesített,
festék+es: festékkel ellátott
halál+os: halált okozó

e) Rokonértelmű képzők (MG)

Ugyanazt a jelentésmódosulást eredményező képzők esetén.

pl. cselekvés eredményének kifejezése:

- As* *ír+ás*
- At* *ír+at*
- (*V*)*mÁny* *ír+omány*
- vÁny* *bead+vány*
- AI**Om* *győz+elem*

Lexikalizált szavak

- szóképzés révén létrejött lexikalizálódott szavak
- szótárban külön vannak feltüntetve

igazgató, újság, adós, ebédlő, helyettes, szemtelen, látogat

A termékeny szóképzéssel létrehozott és szemantikailag kompozicionális szavakat nem kell, s nem lehetséges a szótárban felsorolni, hiszen a szabadon képzett szavak számának nincsen felső korlátja.

Szóképzés kérdései

- Termékeny-e a képzés, s ha igen, milyen lexikai mezőben?
- Okoz-e a képző fonológiai változásokat, s többalakú képző (allomorfo)k esetében mitől függ az egyes változatok megjelenése?
- A szófajváltáson túl okoz-e a képző egyéb szintaktikai változásokat?
- Mi a képző ill. a képzett szó jelentése?

Ha a toldalékolásnál szófajváltás lép fel → szóképzés

DE:

Nem minden szóképzés von maga után szófajváltást.

Szóképzés osztályozása

Alap: milyen szófajú szó a „bemenet”, s milyen szófajú szó a „kimenet”

Főnévből
főnevet N → N
melléknévet N → ADJ
igét N → V

Melléknévből
főnevet ADJ → N
igét ADJ → V
határozószót ADJ → ADV

Igéből
főnevet V → N
melléknévet V → ADJ
igét V → V
igenevet V → NV

Főnév alapú képzések	képző (termékeny)	példa
N → V	-{V}z	motor+oz(ik), internet+ez(ik)
	-{V}l	sztrájk+ol, gép+el, kasz+ál
	-kVdík	kontár+kodik, boszorkány+kodik
N → N	-skVdík	biró+skodik, nevelő+skodik
	-{V}s	hajó+s, fizek+as, bolt+os
	-kA	ember+ke, pohár+ka
	-{V}cskA	könyv+ecske, ház+acska
	-né	szabó+né, molnár+né
	-ék	szomszéd+ék, Mari+ék
	-i	Peti+i, Kat+i
-féle	vita+féle, érv+féle	
N → ADJ	-i	művészet+i, utca+i
	-beli	Intézet+beli, falu+beli
	-{j}Ú	(szép) mosoly+ú, (tiszt) lelkű,
	-{V}s	kavics+os, fény+es, könyv+es
	-nyi	öl+nyi, marok+nyi
	-{A}tlAn, -tAlAn	só+tlan, kedv+telen
-féle, -szerű, -fajta	fa+féle, ajtó+szerű, cukor+fajta	

Melléknév alapú képzések	képző (termékeny)	példa
ADJ → N	-sÁg	jó+ság, szép+ség
ADJ → V	-ít	gazdag+ít, érzéstelen+ít
	-Vdík	magas+odik, fehér+edik
	-Ul	szép+ül, rút+ul
ADJ → ADJ	-kVdík	nyugtalan+kodik, jeles+kedik
	-{V}s	városi+as, budapesti+es
ADJ → ADV	-An	meleg+en, hosszas+an
	-Ul	meg gondolatlan+ul, érzéstelen+ül

Ige alapú képzések	képző (termékeny)	példa
V → N	-As	ír+ás, vet+és
	-Ó	irányít+ó, vezet+ó
V → ADJ	-Ós	ropog+ós, fél+ós
	-{A}tlAn	mos+atlan, fest+etlen
	-hAtÓ	lát+ható, mér+hető
V → V	-hAtAtlAn	kimond+hatalatlan, néz+hetetlen
	-{V}gAt	olvas+gat, néz+eget
	-{t}At	számol+tat, legel+tet
	-{t}Atik	ad+atik, kér+etik
	-Ódik, -{V}kVdík, -{A}kVzik	húz+ódik, mos+akodik, törül+kózik
V → NV	-hAt	lát+hat, kér+het
	-ni	ír+ni, kutat+ni
	-Ó	számol+ó, énekel+ó
	-{V}t	bezár+at, elolvas+ott
	-AndÓ	megnéz+endő, felír+andó
-vA	kutat+vá, énekel+ve	